

Kapitoly z lexikologie současné češtiny
Kapitoly z lexikologie českého jazyka

Slovo jako jednotka slovní zásoby

Dagmar Strejčková
d.strejckova@gmail.com

Forma slova

- v naprosté většině případů vytváří slovo skupina hlásek, např. *úl, oko, šest, letět*

Obsah slova

- význam slova
- Význam je poukazem slova k určitému úseku skutečnosti zprostředkovanému našim vědomím, př. *stůl* označuje druh nábytku, *pes* označuje domácí zvíře

Základní charakteristiky slova

1. Formálně-významová jednotka

- slovo má stránku formální a stránku významovou

2. Fonetická a fonologická utvářenost

- Slovo se projevuje jako zvukově ucelená řada fonémů, která je vydělitelná potenciálními pauzami

3. Grafická podoba

- V grafické realizaci je slovo utvářeno řadou grafémů, která je ohraničená mezerami

4. Významová stránka

- slova jsou zpravidla nositeli významu lexikálního a významu gramatického (i význam pragmatický)

5. Přemístitelnost a nahraditelnost

-slovo může ve větě v omezeném rozsahu měnit místo

(V pondělí půjdu k lékaři. K lékaři půjdu v pondělí.)

-V komunikaci může být slovo nahrazeno jiným slovem, které patří na určitém stupni zobecnění do stejné třídy (např. *Mám/Nosím brýle, mám/nosím červený/modrý svetr/kabát*).

-6. Ustálenost

-- ustálenost a reprodukovatelnost v určitém jazykovém společenství (př. slovo l-o-m a m-o-l)

+ **mluvnická utvářenost** (slovo součástí mluvnického systému) a **samostatnost slova**

Definice slova:

Slovo je základní pojmenovávací jednotka tvořená skupinou hlásek (zřídka hláskou jedinou) s jednotným významem zřejmým a srozumitelným pro uživatele jazyka. Má svou gramatickou stavbu a odlišuje se od jednotek jiných jazykových plánů významovou samostatností.

Jiná definice: Slovo lze definovat jako ustálenou jednotku jazyka, která je tvořena řadou fonémů ve větě přemístitelnou (výjimečně fonémem jediným) a nese lexikální a/nebo gramatický (případně též pragmatický) význam.

Varianty slova

■ 1. Hláskové varianty

- a) samohlásky různé kvantity: *děšť – dešť, dvěře – dveře, slévač – slevač, brankář – brankař, rozstříhat – rozstříhat, umývadlo – umyvadlo*
- b) samohlásky různé kvality: *polévka – polívka, řepa – řípa, okénko – okýnko, hřmět – hřmít, kůžka – kožka, hejl – hýl, strouha – struha*
- c) samohláska a nula (prázdné místo): *více – víc, dále – dál, jako – jak, ihned – hned*
- d) souhlásky: *kovoryjec – kovorytec, čistění – čištění*

2. Tvaroslovné varianty

a) rod mužský i ženský: *čepel, hřídel, rez, prestiž, výstroj, obrouček – obroučka, řádek – řádka, pásek – páska, brambor – brambora, fazol – fazole* aj.

b) rod mužský a střední: *břich – břicho, barok – barok, pondělek – pondělí.*

c) rod ženský a střední: *náruč – náruči, líc – líce, snítka – snítka (snídaně – snídaní)*

d) tvary rodu mužského životného i neživotného: *bacil, mikrob, činitel, ukazatel.*

1. Slovotvorné varianty

- Odvozeniny od stejného základu stejného slovotvorného typu se shodným významem: *kytice* – *kytka*, *strniště* – *strnisko*, *účin* – *účinek*, *skladební* – *skladebný*, *tamní* – *tamější*, *raději* – *radši* apod.

Motivovanost slova, slova značková a popisná

- **arbitrárnost (libovolnost) slovní formy**
- **Mimojazyková motivovanost**
- **Vnitrojazyková motivovanost – slovotvorná nebo sémantická (významová)**
- **Slovotvorná motivovanost – *hasič (hasit)***
- **Sémantická motivovanost - *čočka***

- **Slova značková** - arbitrárnost (libovolnost) formy slova ve vztahu k pojmenovávané realitě (*les, syn, pes, žít, pít, dělat, chudý, nos, voda, dům*)
- **Slova popisná** - slova, u nichž lze na základě formy a jejího vztahu k jiným slovním jednotkám usuzovat na lexikální význam

Děkuji za pozornost